

כמו העץ גם האדם צמא

1. מבוא

ספרות הילדים לגיל הרך משופעת בביטויים או בסצנות, בהם באה לידי ביטוי נטייתם של הילדים לתת דינמיות לדברים דוממים, ל"השליך" רגשות אנושיים על אובייקטים, ולתת משמעות אנושית לתופעות טבע. פעולת ה"האנשה" של אובייקטים, עוזרת לילד בגיל הרך, שחוקי המציאות עדיין אינם ברורים לו, לבסס את תכונות האובייקטים שהוא נתקל בהם, ולחזק את המודעות העצמית שלו.¹

פעולת ה"האנשה" ביצירות לגיל הרך, תואמת את חשיבתו האגוצנטרית של הילד הקטן שמתאר לעצמו, כי סדרי העולם מתנהלים על-פי החוקים של חייו היומיומיים וכי לכל היקום תכונות אנושיות. ה"האנשה" ביצירות לגיל זה מתבססת על המושגים: "אילו" ו"כאילו"², שהבנתם דורשת יכולת השוואה פשוטה וידיעה בסיסית של תכונות האובייקטים המואנשים.

לעומת זאת, ביצירות המיועדות לגיל בוגר יותר, השימוש בפעולת ה"האנשה" מתבסס על המושג "במקום" – שהינה פעולה אנלוגית של העמדת אובייקטים במסווה לבני אדם. הבנת תחבולת ה"האנשה" ברמה זו, דורשת מהקורא יכולת להכליל, להסיק דבר מדבר ולהעביר מסקנות מסיטואציה אחת לסיטואציה אחרת.

ילדים, כבר בגיל רך מאוד, נפגשים בספרות ובמשחק, באופן בלתי מודע, עם פעולת ה"האנשה" של אובייקטים. אולם רק בכיתות ד' וה' הם לומדים על ה"האנשה" כמושג ספרותי, בעיקר, במסגרת תוכנית הלימודים בנושא ה"משל". בכל תוכניות הלימודים בנושא זה, מובלעת ההנחה המוקדמת שההיבט הצוירי-לשוני של פעולת ה"האנשה" (המציג דומם או צומח, בעלי-חיים, רעיון, תכונה, או הרגשה כאילו הם אנושיים), מוכר כבר לילדים. אי לכך, המעבר לז'אנר ה"משל", שבו הדמויות או האובייקטים מייצגים תכונה כלשהי, נעשה כהמשך ישיר וטבעי, למה שכבר מוכר ו**כאילו** ידוע.

מניסיוני, התנסות מקדימה המתמקדת במאפיינים הספרותיים של תחבולת ה"האנשה" הפשוטה, בה התנסו הילדים בעבר באופן אינטואיטיבי, לפני השלב שבו מתכוונים ללמד את תחבולת ה"האנשה" האלגורית – כמו זו המיוצגת ב"משל" – תורמת באופן משמעותי להגברת ההבנה של חוקי הז'אנר, ולפיתוח חשיבה אנלוגית מודעת.

---

1. רואה: רות, מ. השפעתם של משלי שועלים ומעשיות על בעלי-חיים על ספרות ילדים בגיל הרך, בתוך: ברוך, פרוכטמן עורכות: **מחקרים בספרות ילדים**, אוצר המורה, 1984, עמ' 58-76.
2. המושג "כאילו", הנפוץ בשפת הילדים, משמעו הדמיה, העלאה בדמיון של עצמים או פעולות שאינם מתרחשים במציאות. המילה "כאילו" הנה ההיפוך של "באמת", בשפת הילדים.

במאמר זה ברצוני להציע תוכנית ספיראלית, לתרגול ולהמשגת תחבולת ה"האנשה" ברמות שונות.³ לשם כך בחרתי בעיקר יצירות שיש בהן האנשת הצומח, זאת כדי ליצור מסגרת התייחסות אחידה.

2. "כאילו" עץ

כאמור, ילדים צעירים מאוד כבר משתמשים במשחקיהם במושג "כאילו".⁴ במושג "כאילו" כבר נזרע הזרע של הכרה בקיומן של עובדות המתבססות על חוקי המציאות מחד גיסא, ושל היכולת לעשות בהן מניפולציות לצורך משחק, מאידך גיסא. באמצעות המילה "כאילו" מתרגל הילד את תחבולת ה"האנשה".

פעולת ההאנשה ברמה בסיסית זו מתבססת, על הכרת תכונות, והיא מתבצעת על ידי השלכת רגשותיו של המתבונן, על האובייקט ותפקודו.

בשנות הארבעים –חמישים נכתבו בארץ, לילדים, שירי משחק רבים, המבוססים על האנשה (הדמיה) זו. אחת הדוגמאות ל"השלכת" רגשות על אובייקטים הוא שירה של אנדה פינקרפלד – עמיר, "גם הוא עיף".⁵ ה"האנשה" בשיר זה מתבססת על תכונה אחת של האובייקט ועל אנלוגיה רגשית, ברמה הבסיסית ביותר: הכסא עיף – כי יושבים עליו. ל"האנשה" בשירים אלה יש חשיבות בתהליך התגבשות הלשון וההמשגה בגילאים צעירים, ובגיל בוגר יותר היא אם ה"מטאפורה".

תכונות האובייקטים הם אלה שקובעות את גבולותיו של משחק ה"האנשה" ברמה בסיסית זו. הכיסא יכול להיות עיף בתוקף פעולת ה"השלכה", דהיינו: כשם שאנו מתעייפים, אם מעמיסים עלינו משקל כבד, כך גם הכיסא מתעייף כשיושבים עליו.

הכיסא, באופן היפותטי, גם "צולע", כשחסרה לו רגל או שהוא "יקפוץ עד לב שמים" – כמו בשיר "הכיסא קופץ"⁶ – אם יהיו לו חמש רגלים. במשחק "כאילו" מעניקה ה"האנשה" חיים לאובייקט באמצעות השוואה בין אחת, או יותר, תכונות המאפיינות אותו, או את הפונקציה שאותה הוא ממלא, לבין ההרגשה או המחשבה במצב מקביל אצל יצור אנושי. על פי היגיון זה אין הכיסא יכול "לעוף" בלי עזרה של כוח פלאי, גם אם תפעל עליו משאלת אמת, אך הוא יכול להיות "עיף" אם מכבידים עליו.⁷

3. ובהמשך, להמחשת החשיבה שהולידה את ה"מטונימיה".

4. הסופר והחוקר צוקובסקי כותב בספרו, "משתיים עד המש": "הנינה שלי, משינקה, מגיל שנתיים נמשכת כבר לסיפורים, לתיאורים דמיוניים על העולם בעזרת המילה 'כאילו'. הרי לפניכם קטע מיומן אמה: 'היא כבר יודעת היטב, שבעלי החיים והחפצים אינם מסוגלים לדבר ובכל זאת מציקה לי בשאלות כמו: ומה אמר הסוס לסבא 'כאילו'? או: מה אמר הכיסא 'כאילו' לשולחן כשהזיזו אותו? הוא אמר: משעמם לי בלי הכסא, והשולחן 'כאילו' בכה'".

5. אנדה פינקרפלד –עמיר, (1957), **כוכבים בדלי**, דביר, עמ' 9 –"הכסא המסכן/ בפני התאונן:/ כל כך כואבות רגלי, / ואיש לא יחס עליו! / שעות וגם ימים שלמים/ יושבים עלי בלי רחמים, / ואף איש אינו חושב/ כי הכסא – גם הוא עיף".

6. אנדה פינקרפלד –עמיר, **שירי ילדים**, (ללא ציון שנת הוצאה) דביר, עמ' 47.

7. וראה: אלמוג, ג. (1995) **תפיסות עולם וגישות חינוכיות ביצירתה של מרים ילן שטקליס לילדים**, דני ספרים, עמ' 109-113 84-85.

היכולת לשמר בתודעה את חוקי המציאות, וגם להשתתף במשחק הדמיוני של ה"האנשה" – תוך קיום בו זמני - מתפתחת בשנות חייו הראשונות של הילד. אולם, רמת המודעות ליסוד האנלוגי,⁸ עליו מתבססת ההאנשה ברמה זו, מתפתחת עם הגיל, עם הניסיון והידע. דוגמה לכך ניתן למצוא בתשובותיהם של ילדים בשני גנים, בהם ערכו הילדים השוואה בין האדם לבין העץ.⁹

גן "עלומים" ברמת גן:

- מירב: העלים נושרים וגם שערות האדם נושרות.
גרשון: צבע העלים בעץ משתנה, ולאדם משתנה הצבע בשיער.
שי: לעץ באים חיידקים וגם לאדם יש חיידקים.
חן: העץ לפעמים ערום וגם האדם לפעמים ערום.
ניב: לעץ יש צינורות המובילים נוזל וגם לאדם צינורות שמובילים נוזלים.
דורי: עץ ואדם, שניהם שותים.
אוריאל: לעץ יש צמרת ולאדם יש ראש.
אברהם: ישנם עצים צעירים וישנם עצים זקנים, ישנם אנשים צעירים ויש אנשים זקנים.
רותי: לעץ יש סוף חיים וגם לאדם יש סוף חיים, שניהם מתים.

גן ילדים בספר סבא:

- אפרים: עץ זה משהו שנותן תפוזים ולא ממתקים.
לילך: יש עץ תפוחים-גודלים עליו תפוחים, ויש עץ קלמנטינות – גודלים עליו קלמנטינות ויש עץ תפוזים וגודלים עליו תפוזים.
דובי: עץ גודל מהגשם.
יאיר: לעץ יש שורשים.
טלי: השורשים באדמה.
שרון: אם השורשים יהיו בחוץ – העץ לא יגדל.
עודד: שורשים זה כמו חוטים ואם הם יהיו בחוץ אז העץ יפול וכל התפוזים יפלו.
יעל: העץ מוציא את השורשים למטה.
אפרים: התפקיד של השורשים – להיכנס לתוך האדמה, השורשים צריכים לשתות את המים.
עודד: כשהעץ גדל אז לאט, לאט השורשים גדלים, כמו בארנבות; הארנבות גדלות והפרוה גדלה.
יונה קפלן – גן בכפר סבא

כפי שניתן לראות בתשובותיהם של ילדי "גן עלומים", הידע הבסיסי אודות מאפייני העץ, מקדים את ההשוואה עם המאפיינים הזחים באדם. ואילו תשובותיהם של ילדי גן בכפר סבא, מצביעות על כך שהילדים מצויים עדיין בשלב של בירור מהות התופעות. מטרת ההשוואה ברמה בסיסית זו היא לחזק את המציאות, ולכן היא יכולה להתבצע, רק לאחר הכרת המציאות. פעולת ההשוואה המתייחסת ל"דומה והשונה בין העץ לאדם", היא ספיראלית ואינה מוגבלת לגיל (ניתן לערוך את ההשוואה: כרשימה, או כטבלה, על הלוח, בעבודה אישית, או בקבוצות ועוד). ההשוואה, כאמור תמיד מתחילה עם תכונות האובייקט והסביבה בה הוא מתפקד, מאידך החיפוש אחר הדומה והשונה מתחיל עם האדם ורגשותיו. פעולת ההשוואה בין האדם לבין העץ שנערכה בשני הגנים, התמקדה רק בממד אחד – הפונקציונאלי, כדי שה"השוואה" תהפוך ל"האנשה" יש להוסיף את הגורם הרגשי, את ההאנשה.

8. המתחיל תמיד, בזיהוי התכונות המאפיינות את האובייקט בטבע והמשכו בהשוואה בין מאפייני האובייקט לבין אותם מאפיינים המצויים בבן-אנוש.
9. דפי מט"ל, אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למדעי הרוח, בית הספר לחינוך, המרכז הישראלי להוראת המדעים מדעי הטבע לילדי הגן ובית הספר היסודי, גיליון מס' 12

3. - "אילו" הייתי...

פעולת ה"האנשה" בשירה של דתיה בן דור, "איך זה להיות עץ", באה לידי ביטוי באמצעות השלכה היפותטית של עולם הרגשות והמחשבות של האדם על מאפייני האובייקט. בבסיס "האנשה" זו מצוי כבר המשפט: "אילו הייתי... כך הייתי מרגיש או חושב".

תבנית ה"דיאלוג", המבוסס על שאלות ותשובות ("זה טוב? או רע?"), בה מעוצב השיר, והיסוד הדרמטי המאפיין את הדיאלוג, מאפשרים לתאר את מאפייני העץ עם לחלוחית רגשית-דרמתית, ולהסתיר את המטרה של עיסוק בלתי שגרתי במאפייני העץ. זאת ברוח הפתגם העממי: "דבר אל העץ כדי שהחמור יבין".

איך זה להיות עץ? (לטו-בשבת)¹⁰

פעם שאלתי עץ: פרפרים לי נושקים,
עץ. איך זה להיות עץ? מלטפת הרוח,
אתה בודאי מתלוצץ – ולנגד עיני כל האופק פתוח.
אמר העץ. ובלילה, כשכולם ישנים אז מה?
לא ולא, אמרתי.
ברצינות גמורה.
זה טוב? או רע?
רע! תמה העץ. – מדוע? איך פרות מבשילים,
ולא איכפת לך שאתה תקוע כל השבוע?
אינני תקוע. ובתוך ענפי ישנים גוזלים
אני הרי נטוע. ואני שומר על שנתם.
ולא מתחשק לך לפעמים אני אוהב אותך עץ - אמרתי
ללכת לבקר חברים,
או לראות מה נשמע במקומות אחרים?
אין לי כל צורך לנוד ולנוע.
צפרים מזמרות לי באופן קבוע,

בלילה אני מאזין לדממה
ושומע
איך נושמת האדמה,
איך יורדים הטללים.
והלכתי אל גני
ונטעתי לי עץ
מול חלוני.

מלבד הסיטואציה הדיאלוגית, של שאלה ותשובה בנוי השיר גם כרשימת מאפיינים (ק יטלוג). זו רשימה תיאורית של כמה ממאפייני העץ (נטוע, ציפורים מזמרות ומקננות בו, גבוה, הרוח מניעה את בדיו). הילד בשיר, "משליך" את רגשותיו על מאפיינים אלה באמצעות הדמיה המבוססת על ההיפותזה: "אילו" אני הייתי עץ - כך הייתי מרגיש". פעולת ההשוואה בין הילד לעץ, בעזרת המושגים של "טוב" ו"רע", אינה מתארת את רגשות הילד – גם אם נקודת המבט היא אישית - אלא משמשת כאמצעי דידקטי עקיף לביסוס הידע העובדתי הנוגע למאפייני העץ.

ה"ילד" בשיר מייצג את "מי שאינו יודע", ואילו העץ מייצג את הטבע והעובדות. ה"עץ" במשחק השאלות המופרכות משתף פעולה עם החשיבה האגוצנטרית של ה"ילד" בשיר, אך תשובותיו נענות לצרכיו האינטלקטואליים והנפשיים של הילד הקורא או שומע את השיר. הילד הנמען

10. דתיה בן דור (1980), שירים שובבים, עם עובד, עמ' 72.

מגחך בתחושת עליונות על הילד בשיר, שאינו מכיר את החוקים האלמנטריים של הטבע. תבנית הדיאלוג, תבנית הקיטלוג (רשימה), ונקודת המבט האישית בשיר - מזמנים את המצע: להכנת רשימה של מאפיינים נוספים של העץ, אשר לא נזכרו בשיר; להמשך הדיאלוג בין עץ ואדם בעזרת המאפיינים החדשים - זאת, במתכונת השיר של "דתיה בן-דור". הגדרת מושג "האנשה", על רקע זה, היא פשוטה וחלקה. ולסיכום, ניתן יהיה גם לעמוד על סוגיית ה"תבנית האומנותית" של השיר – "דו-שיח" (דיאלוג), "שאלות ותשובות", "רשימה"¹¹.

4. "אל תפגע בי לשווא"

השלכת רגשות על אובייקטים, ביצירה הספרותית לילדים משמשת, לעיתים, גם כאמצעי דידקטי להקניית ערכים. לדוגמה, בשירה של מרים ילן - שטקליס, "הסבון בכה מאוד"¹², ה"האנשה" אינה מתבססת על תכונות האובייקט, אלא על הסטת הדברים האמורים לבוא מפי המחנך אל החפצים, המדברים בשם עצמם. במקרים אלה, המצב בו נמצא האובייקט, כתוצאה של פעולה אנושית כל שהיא, היא נשוא ה"האנשה". הסבון "בוכה" ומברשת השיניים "מתייפחת" על שדני לא השתמש בהם. השימוש בחפצים-מקופחים, ממורמרים או מזהירים, מתאימה ליצירות בעלות מסרים חינוכיים מובהקים, שבהן במקום לתת את המסר החינוכי בדיבור פשוט על-ידי המחנך – הוא מועבר אל חפץ או אל כל פרט אחר שאין לו לכאורה שום חפץ או עניין בחינוך הדמות הנמענת, אלא בעצמו בלבד.¹³

"סחיטה" אמוציונאלית, באמצעות "השלכת" רגשות על אובייקטים, משמשת כאמצעי חינוכי לא רק בשירים לקטנים אלא גם בשירים המיועדים לקהל בוגר יותר. את השימוש באובייקט המדבר בגוף ראשון ומעורר הזדהות רגשית, כדי להשיג תוצאה חינוכית, אנו מוצאים לדוגמה בשיר, "תפילת האילן".

תפילת האילן (המנון שמורת הטבע של מוזמביק) תרגום דידי מנוסי

אני המסיק בקרה את ביתך, כי אני הקורה שהקימה בקתה,
ואני אבוקה בלילות חשכה. ואני השולחן, ואני המיטה.
ואני הוא הצל ביום קיץ לוהט, ואני הוא הסף ואני המשקוף,
ואני המשען לשיש הצועד. ואני הידית שהפכה למנוף.
ואני הגלגל, ואני הקרון,
ואני המניב את הפרי המובחר, ואני הארון למסע אחרון.
למען תרווה בו גרונך הניחר,
ובצאתך לפרנס משפחה מחכה – משום כך, אדוני העובר והשב,
אני חץ וקשת ואני החכה. אל תפגע בי לשווא!
אל תפגע בי לשווא!

11. לחילופין ניתן להגיש את השיר בתחילה בלי המשפט המסכם את השיחה: "אני אוהב אותך עץ אמרתי...". ולהוסיפו אותו עם סיום הפעילות. ואז להתייחס למעמדו של משפט זה בטקסט.
12. מרים ילן שטקליס (1957) **שיר הגדי**, דביר, עמ' 40.
13. על נושא זה ראה, ברוך; פרוכטמן, **דבר אלי במילים**, 1982, עמ' 40. וכן, אלמוג, **תפיסות עולם וגישות חינוכיות ביצירתה של מרים ילן שטקליס לילדים דני ספרים**, 1982, עמ' 84.

רשימה ארוכה של תפקודי העץ בחיי האדם מקדימה את "תפילת האילן" - זו המצויה רק בשלושת השורות האחרונות. הרשימה המקדימה את התפילה, המתארת את תרומת העץ לאדם, היא ההצדקה ("משום כך") לבקשה-תביעה-תפילה, של העץ מהאדם בסוף השיר. השיר בנוי כמשפט מורחב של סיבה ותוצאה (בהבדל מהמבנה הקטלוגי, בשיר "איך זה להיות עץ"). הסיבה מורכבת מדוגמאות רבות ואילו התוצאה מנוסחת בקצרה. מבחינה לוגית ניתן לנסח את השיר כך: אני הוא זה, שעוזר לך בכל תחומי חייך - "משום כך, אל תפגע בי לשווא!". תפקיד העץ המתחנן - כמו הסבון הבוכה - הוא ליצור אמפטיה ומעורבות רגשית, על מנת שהמסר ייקלט בקלות.

העתקת נקודת המבט מהעץ אל האדם (לדוגמה: "העץ מסיק את בתינו בקרה, העץ, הוא לנו אבוקה בלילות חשכה [...] - **משום כך** [...] אסור לנו לפגוע בו לשווא"), תבטל את האמפטיה, והחינוך העקיף יהפוך אז לחינוך ישיר, באמצעות הסבר.

תרגיל שבו יהיה על התלמידים לשנות את סוג הדובר (מעץ לאדם - אפשר בגוף ראשון או בגוף שלישי), יכול לשמש כמצע לדיון על ה"האנשה" כשיטה חינוכית ואומנותית. תרגיל נוסף שמזמן שיר זה הוא: א. הכנת דף עבודה בו תשוחזר רק תבנית הרשימה ("אני ה... אני ה...") (בלי להכניס את הדוגמאות המייצגות את העץ), ואילו הבית האחרון יישאר בשלמותו. ב. החלפת האובייקט ה"מתפלל" (לדוגמה: מים, חצר בית הספר וכו') עם דוגמאות המייצגות את חשיבותו לאדם.

כמו בשאר התרגילים, הצגת התוצרים בפני כל הילדים (בעל פה או בכתב) והשחזור המודע של דרך הפעילות, הם תנאי הכרחי להבניית מושג ה"האנשה", ולפיתוח המודעות לשיטות שונות של הבעה בכתב.

5. בחיי שאתה טיפש

תחבולת ה"האנשה" בשיר "שיח עצים"¹⁴, של אפרים סידון, היא כבר מסובכת ומתוחכמת יותר כי היא מתרחקת מתופעת הטבע. ה"האנשה" נעשית בעזרת ההתבוננות בתופעה מבעד למשקפי ה"מטאפורה" ומתוך קיום בו זמני, של כמה נקודות מבט אשר החיבור ביניהם יוצר עולם אבסורדי.

שיח עצים / אפרים סידון

עץ ברוש אמר לעץ תות עץ ברוש אמר לעץ גדול בשלכת:
"בחיי שאתה עושה שטות.
למה שאנשים יאכלו לך את הפרי? בחורף כשקר
תאכל אותו לבד,
במיוחד שהוא טרי" הרי זה שיא הגיחוך.
"הייתי אוכל", השיב לו התות באנחה
"אבל תותים עושים לי הפוך.
על כל הגוף פריחה".

"בחיי שאתה טיפש.
- אתה נשאר בלי עלים
ובקיץ כשקר - אתה מתלבש.
בשנה הבאה תשתדל לעשות את זה

14. הגן על הקרחת, כתר-ירושלים, 1983. (אין מספור עמודים)

הברוש בשיר זה - ממש כמו הילד בשיר "איך זה להיות עץ" - אינו מייצג "עץ" אלא דמות סתמית המתבוננת על התופעות ומגיבה עליהן. ההבדל בין שני השירים הוא בכך, שנקודת המבט התמימה של הילד הבוחן את התופעות במטרה להבינן, מתחלפת בשיר "שיח עצים" למשחק לשון ולחשיבה אבסורדית.

יש הבדל מהותי בין הבית הראשון לבין הבית השני בשיר, בכל מה שקשור לשיטת "ההאנשה" בה משתמש המשורר.

נקודת המוצא בבית הראשון מתחילה בתופעת טבע – עץ פרי. אולם בשלב האנלוגיה בין עץ הפרי לאדם, חל נתק מהתופעה. זאת, באמצעות בלבול פונקציונאלי מכוון, בין הפרי כ"מאכל", לבין העץ כ"אוכל".

הבדל מהיצירות בהן המטרה היא לבסס ידע – והתמימות וחוסר הידע של השואל הם אמצעים דידקטיים - ביצירתו של סידון יש משחק משעשע בידע מבוסס היוצא מהקשרו הטבעי. בעוד שהיצירות מהסוג האנלוגי הפשוט תחילתן בהגדרת התכונה או הפונקציה של האובייקט, והמשכן ב"השלכת רגשות" - ב"שיח עצים" לא רגשותיו של המתבונן הן ה"מושלכות" על האובייקט, אלא, העולם ההגיוני אנושי פונקציונאלי, זאת במטרה ליצור אפקט אבסורדי ומצחיק.

בבית השני יש שימוש בתחבולת ה"השאלה" (מטאפורה), שהיא "סוג של דימוי, היוצר זהות משתמעת בין שני דברים שונים". ה"השאלה" מתבססת על פעולת ה"האנשה" שבה "הזיהוי נעשה בלי כ' (כמו) הדמיון או מ ילת השוואה אחרת"¹⁵ השימוש במטאפורה "פריחה" בשני הרבדים – הן כמטבע לשון והן כתופעת טבע – ובאותה סיטואציה, מחייב כבר את הקורא, לא רק לחשוב על מושג אחד במונחי מושג אחר _____ אלא לחשוב שוב על המושג המופשט במונחי המושג הבסיסי. ההחזרה של ה"מטאפורה" "פריחה" לרובד הראשון - שוב לעולם הטבע – יוצרת בלבול יוצרות לא הגיוני שאמור לגחך את הסיטואציה. מאידך, יש באבסורד זה כדי לחדד, את העיקרון המופשט של פעולת ה"האנשה". ואת הקיום החד סטרי של מטבעות הלשון כמו "פריחה". משום שכאשר שתכונה מסוימת מושאלת מהאובייקט לאדם היא יוצרת מטבע לשוני שיש לו משמעות שהיא מעבר להגיון הגלוי של הביטוי המילולי החדש.¹⁶

בבית השני, ההתמקדות היא על התופעה, מנקודת המבט המוכרת לנו כבר, של: "אילו הייתי ... כך הייתי עושה, או מרגיש".

כדי להבין את ההיבט האבסורדי של סוג ההאנשה המצוי בשיר, ניתן להתחיל עם פעילות מקדימה בה ננסה ל"האניש" בשיטה המוכרת לנו (כמו: שיחה עם ... , לו הייתי ... , אני הוא ...) את המושג, "עצי פרי". ההאנשה זו כוללת שני משתנים "עץ" ו"פרי", והיא קצת יותר קשה, מאשר ההתייחסות ל"עץ" באופן כללי, ולכן לא יהיה זה בבחינת, עוד מאותו דבר.¹⁷

---

15. מונחון לספרות אשר א' רבלין, ספרית פועלים, 1985.

16. בספריו של אפרים סידון: **שירים במיץ** (כתר לי, 1977), **והגן על הקרחת**, (כתר לי, 1983), יש דוגמאות רבות לשימוש אבסורדי במטאפורות ובמטבעות לשון כמו: "קרחת", "שבר ענן", "קופסת סרדינים" ועוד.

17. יהיו בוודאי כאלה שיתייחסו רק לאחד המרכיבים של המושג, כדאי לשים לב לתופעה, היא קשורה לקבוצות המיון, אשר לא כאן המקום להתעכב עליה, אך חשוב לתת את הדעת על כך.

ניתוח השיר של סידון והשוואה עם הפעילות המקדימה תחדד את השוני, שבין משחק ה"כאילו" לבין המשחק הלשוני. בהמשך, ניתן לחפש (במאגר האישי, או במילון) ביטויים שהפכו למטבע לשוני (המתייחסים לעצים או לתופעות טבע אחרות) ולשחק אתן, כפי שעושה זאת סידון. היות ונושא הדיון הוא המבנה הגלובלי של הטקסט ולא מטבעות לשון, לדעתי, לא כדאי להרחיב את נושא המטאפורה, בשלב זה של הדיון, אלא להתמקד רק בתפקוד המקומי של המטפורה בשיר. אך יהיה זה בהחלט מעניין, בשלב מאוחר יותר, להתנסות ב"האנשה" המצויה בבסיסם של מטבעות לשון.

6. עץ- חי קרש – מת

כאן המקום להדגיש כי, כמו בבחירת כל יצירה המיועדת לילדים, גם ביצירות שיש בהן שימוש בתחבולת ה"האנשה", אחד הקריטריונים להתאמת יצירה ספרותית לגיל הנמענים, נגזר במידה רבה מהרלוונטיות של הבעיות המועלות ביצירה, לנמענים. כשמדובר ב"האנשה", שמעצם הווייתה היא אנלוגית, חשוב במיוחד לבדוק אם העולם האנושי המיוצג ביצירה מתאים לילדים. השיר "עץ קטן, עץ זקן"¹⁸, בנוי בשתי רמות: האחת מתייחסת לעץ כ"חומר" ייצור, והשני יה למפגש בין זקן וצעיר. הבחירה ב"עץ" כאנלוגיה ל"חי" וצעיר, וב"קרש" כאנלוגיה ל"חרש, עיוור וזקן", היא אנלוגיה שיש בה יסוד מקברי ועולם אסוציאציות, שאינו מעסיק ילדים. אי לכך, שיר זה אינו מיועד לילדים צעירים, גם אם הוא משובץ באנתולוגיות שקובצו עבור ילדים. יצירתה של שלומית כהן-אסיף שייכת לקלאסיקה של ספרות הילדים, אך שיר זה, בדומה לשירה של לאה גולדברג "ארנבות משוקולד",¹⁹ מעמיד עולם אנלוגי קשה, אשר גם אם הילדים עצמם אינם מודעים תמיד לאסוציאציות ברמה המופשטת שלו, איך הכרח לחשוף אותם ל"האנשה" שיש בה משקע רגשי מוגזם.

עץ קטן, עץ זקן / שלומית כהן אסיף

"מה אעשה כשלא אהיה כבר עץ?"
שאל העץ הקטן את העץ הזקן.
"אתה ואני נהיה קרשים."
קצת עיוורים וקצת חרשים."
"ואחר כך?" שואל העץ הקטן וראשו מורכן
"אולי כסא נדנדה, ארון או שולחן
אולי פסל או ספסל בגן
נפליג באניית מטען
אולי נהיה ניר ונעוף הרחק מכאן."
"זה מסוכן?" שואל העץ הקטן
"לפעמים לא, לפעמים כן," עונה העץ הזקן
"מי סיפר לך את הדברים? שואל העץ הקטן
"גם אני הייתי פעם קטן
שאלתי כל הזמן..."

18. אחרי שלבשתי פי'מה, שוקן, 1982

19. מה עושות האיילות, ספרית פועלים, אנקורים, 1957, עמ' 8.

פעולת האכילה של ארנבות משוקולד, מתוארת מנקודת המבט של אימא שוקולד-ארנבת, כך: "... בחלון גדול יושבת/ כל משפחת הארנבת/ ומעבר לו עומדים/ ילדות גם ילדים./ והאימא – הארנבת – / מסתכלת וחושבת:/ "טוב לזה שלא נולד/ בחנות של שוקולד. / אוי לי, איך אוכל לסבול/ אם יתחילו לאכול/ גם את בני' גם את בתי? / קודם כל אכלו אותי!". השילוב של אכילת שוקולד עם הדילמה של "חנה ושבעת בניה", שייך גם לסוגיה של "האנשה מוגזמת", השייכת לדיון נפרד.

השיר יכול לשמש כמצע לדיון ברמות גבוהות יותר בשאלה: מתי ואיזה חומרים מתוך המצע האנלוגי של עולם התופעות, הופך ל"האנשה" קשה עבור ילדים, וכאמור, חשוב להדגיש שהקושי, במקרה זה, אינו נובע מרמת התחכום של הטקסט, אלא מרמת המשקע הרגשי.

7. כי האדם עץ השדה

ה"האנשה" היא תחבולה לשונית, וכמו כל תחבולה - "שהיא דרך מחוכמת להתגבר על מכשול או להשיג דבר"²⁰ - היא זוכה לשכלול ולרמות תחכום גבוהות יותר.

כי האדם עץ השדה / נתן זך²¹

כי האדם עץ השדה
כמו האדם גם העץ צומח כמו העץ הוא צמא למים
כמו העץ האדם נגדע כמו האדם הוא נשאר צמא
ואני לא יודע ואני לא יודע
איפה הייתי ואיפה אהיה איפה הייתי ואיפה אהיה
כמו עץ השדה כמו עץ השדה
כמו העץ הוא שואף למעלה טעמתי מזה ומזה
כמו העץ הוא נשרף באש
ואני לא יודע ומר לי מר בפה
איפה הייתי ואיפה אהיה כמו עץ השדה
כמו עץ השדה כמו עץ השדה

קברו אותי בחלקה של עפר

באופן תיאורטי, גם שיר זה בנוי כ"רשימת מאפיינים" המשווה בין שתי ישויות, ה"עץ" וה"אדם". גם המאפיינים המוצגים "כאילו" בגוף ראשון - "ואני לא יודע" או "טעמתי מזה ומזה", אינם משנים את מבנה הקטלוג, הרשימה שיש לה מכנה משותף. זאת, בשל המוטיב החוזר: "כמו עץ השדה". רק השימוש במילת הסיבה "כיי" בפתחת השיר - היוצרת מבנה של הוכחה לוגית, גם אם אין לה כל המשך בתוך השיר - משבשת את מבנה הקטלוג.

השימוש במילה הסיבה "כיי", הופך את הדוגמאות המשוות בין האדם לעץ, לרשימת הוכחות הבאות להצדיק, טיעון סמוי. המילה "כיי" יוצרת משוואה לא ברורה של סיבה ותוצאה או סיבה ומשמעותה - גם אם חסרה בה הטענה המרכזית. הצלע החסרה במשוואה, המשלימה את מילת הסיבה "כיי", מצויה מחוץ לטקסט.

הביטוי "כי האדם עץ השדה", מקורו בפסוק מספר "דברים" (כי יט'): "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואותו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור".

המפרשים מתלבטים בפירושו של הצרוף "כי האדם עץ השדה", בהקשר של המצור, אולם אין חילוקי דעות ביניהם באשר לצו המפורש, לא להשחית את עץ השדה.

---

20. מילון אבן ספיה, הד ארצי הוצאה לאור, 1997, עמ' 1093
21. בהבדל מהאסוציאציה, שהיא המשמעות האישית המתקשרת בתודעה של אדם למילה, או לתופעה מסוימת.

השיר על רקע הביטוי המקורי, יוצר כבר משוואה משולשת, אשר צלע אחת שלה היא השוואת מאפיינים בין עץ השדה לבין האדם. הצלע השנייה היא הפסוק התנכי, ואילו הצלע השלישית היא המשמעות החסרה, אותה יש להשלים. הרמה המופשטת בשיר זה מושגת באמצעות קונוטצי ²² ה"מקראית, והעיצוב השובר את מבנה ה"רשימה".

השימוש בקונוטציה התנכית, מעניקה לשיר יסודות דידקטיים, כמעט כמו "תפילת האילן". מאידך, לשיר יש גם חיים עצמאיים, ואפשר להפיק ממנו משמעויות פילוסופיות על מהות האדם וחיו, ללא קשר לקונוטציה התנכית. "למה התכוון המשורר?", זו שאלה בלתי רלוונטית. שיר זה מייצג שימוש מתוחכם באנלוגיות שבין האדם לבין אובייקטים, במטרה להשיג תובנות מעניינות.

ההבדל בין ה"האנשה" המתמייחסת לתכונות האמיתיות של האובייקט, לבין ההאנשה המשתמשת בסך כל תכונות האובייקט כסמל למה שהוא אחר, מייצג שינוי מוחלט במבנה הלוגי של הטקסט. שינוי שיש בו קפיצת מדרגה מחשיבה מוחשית לחשיבה מופשטת.

שיר זה מתאים לשמש כמצע לדיון, במסגרת שבה רמת החשיבה מאפשרת זאת. ניתן למצוא בעקבות קריאת השיר את הצלע החסרה באופן לוגי פשוט. לחפש את הפסוק "כי האדם עץ השדה" במקורות, ולנסות לפרש את השיר בעזרת האינפורמציה החדשה. מה משמעותו של "ידע עולם משותף", ומה תפקידו בהבנת טקסטים. מה ההבדל בין השיר "כי האדם עץ השדה" לבין "תפילת האילן"?

8. מסווה לבני אדם

ההבדל בין ה"האנשה" המתמייחסת לתכונות האמיתיות של האובייקט לבין ההאנשה המשתמשת באובייקט כסמל למה שהוא אחר, מייצג שינוי מוחלט במבנה הלוגי של הטקסט. המבנה שבו פעולת ה"האנשה" מעמידה אובייקטים במסווה לבני אדם ולא בהשוואה לבני אדם (כמו: ה"משל" וה"אלגוריה"), הוא מבנה של שתי רמות, כשהרמה השנייה היא אנלוגית לרמה הראשונה. הבנה של טקסט מסוג זה מתבססת על היכולת להבחין בין הדמויות או האובייקטים כפי שהם בטבע לבין הדמויות או האובייקטים המייצגים תכונה כל שהיא, במסגרת כוללת של עלילה שיש לה מוסר השכל.

אמת המידה המובהקת ביותר להבחין בין המשל לבין סיפור "כאילו" היא ברמת המסר. כל משל הינו עלילה מייצגת אחת של מוסר השכל, שניתן לסכמו בפתגם או במשפט המייצג חכמת חיים. לחלופין, הפתגם הוא הסיכום והלקח המוסרי של הניסיון הפרטי המתואר בסיפור המשל. אי לכך, הבנת המשל מותנית ביכולת להפיק מסר כללי מבעיה ופתרונה.

ה"האנשה" במשל אינה מלמדת על האובייקטים (כמו בשיר "איך זה להיות עץ"), אינה מייצגת את האובייקטים (כמו ב"המנון להגנת הטבע"), אינה משחקת משחקי לשון (כמו ב"שיח עצים"), אינה עוזרת להבין את האדם ומצוקותיו (כמו, ב"כי האדם עץ השדה"). ה"האנשה" במשל באה להסוות את הגיבורים האמיתיים של סיפור העלילה, כדי שהמסר המוסרי ייקלט באפקטיביות רבה יותר.

אי לכך, כדי להבין את תחבולת ה"האנשה", כפי שהיא באה לידי ביטוי במשל, יש להגדיר: א. מה הוא הרקע האנושי בו מתפקדות הדמויות המוסוות במשל. ב. מה היא התכונה האנושית אותה מייצגת כל דמות; ג. מי היא הדמות, שהבעיה-הדילמה-המטרה שלה מובילה את העלילה; ד. כיצד נפתרת הבעיה, ומה הוא המסר אותו נושא הפתרון.^{2 3}

בכיתה ד' כבר לומדים את "משל יותם" (שופטים, ח' ט') והוא יכול להיות דוגמה מצוינת להאנשה כשיטה של "הסוואה", הן מההיבט של בחירת החומרים והן מבחינת המטרות המסתתרות מאחורי בחירת הז'אנר.

---

23. וראה על נושא זה ביתר פירוט: אלמוג, ג. ברוך, מ., ז'אנרים בסיפורת לילדים, מכון מופ"ת מחקר ופיתוח תכניות בהכשרת עובדי הוראה, 1996, עמ' 57-63. וכן, אלמוג, ג. "הערום והנוקמת – הזכות לכבוד בראי המשל", ספרות ילדים ונועה, סיוון תש"ס – יוני 2000, חוברת ד' (104).

